

KOVÁCS ISTVÁN
**Jan Aleksander Fredro
 emlékirata**

Egy drámaíró dzsidás főhadnagy élete

A lengyel irodalom klasszikusának számító híres drámaíró, Aleksander Fredro egyetlen fia 1829. szeptember 2-án született a közép-galíciai Bienkowa Wiszniában, és 1892. május 14-én halt meg a Német Császárság területén fekvő Siemienicében. Iskoláit magántanulóként végezte. 1848-tól a Lembergi Egyetemen jogot tanult. Tagja volt a lemergi nemzeti gárdának, és kivette részét szűkebb szülőföldje, a rudki nemzeti tanács szervezéséből. Kapcsolatban állott a sambori nemzeti gárdával is, amelynek parancsnoka, Władysław Tchorznicki apja régi bajtársa még a napóleoni időkben. (Apja az 5. lovasvadászezred tisztjeként részt vett az 1812-es oroszországi hadjáratban, s érdemeiért megkapta a francia Becsületrendet.)

1848. november 9-én Józef Czajkowski és Kornel Szczepański társaságában kelt át Magyarországra. Ungváron és Kassán keresztül utazott Pestre, ahol csatlakozott Tchorznicki dzsidáscsapatához. A lengyel légió egyik legnépszerűbb katonája. Decemberben tizedes a Tchorznicki őrnagy által szervezett és vezetett (ekkor még „gyalogos”) dzsidászászadban. 1849 januárjában már századadjudáns-őrmesterként harcolt a felső-tiszai fronton. Kitüntette magát a január 22-én vívott tarcali ütközetben, amiért – a hagyomány szerint – Klapka még a csatatéren hadnaggyá nevezte ki. Formálisan a dandárparancsnok, Tchorznicki őrnagy javasolta Fredrót január 26-án kelt jelentésében hadnaggyá előléptetni. Részben azért, mert határozott fellépésével ő oldotta meg a Fiedler tábornok és Tchorznicki őrnagy váratlan találkozásával támadt veszélyes helyzetet a Kápolna-hegyen. 1849. március 16-tól főhadnagyként szolgált a Nyíregyházán szerveződő 2. dzsidászezredben, amelynek minden ütközetében és csatájában részt vett. Józef Wysocki tábornok javaslatára Kossuth augusztus 17-én Orsován III. osztályú érdemjellel tüntette ki. Az indoklás szerint: „A turai ütközetben Poniński alezredessel, Korzełiński kapitánnyal és Madejski közvitézzel ő maradt

a csatatéren a dzsidások hátrálása után, és hozzájárult a század megállításához, bátorságot és hidegvért tanúsított mindig, vitéz katona.”

Demiński kíséretében augusztus közepén távozott Magyarországról. Az Oszmán Birodalomban nagy befolyással rendelkező, dúsgazdag Władysław Kóscielski támogatásának köszönhetően hamarosan elhagyhatta Sumlát. 1850 januárjában már Franciaországban tartózkodott. A tartózkodási engedély gyors megadásában bizonyára az is szerepet játszott, hogy apja a napóleoni hadsereg tisztje volt. A család megpróbált az egyetlen fiú számára amnesztiát kijárni. Mivel ez sikertelen maradt, a szülők leányukkal, Zofiával együtt utána utaztak Párizsba. Fredro képzőművészi és írói tehetségét kitűnő társak, a festő Juliusz Kossak és Henryk Rodakowski, az író Juliusz Klaczko és a költő Teofil Lenartowicz társaságában próbálgatta. Ferenc József császár 1857. április 27-én kelt rendelete értelmében hazatérhetett, de éveken át rendőrségi felügyelet alatt állva az apjától átvett Bienkowa Wisznia-i gazdaságot igazgatta. 1858. március 7-én Lembergben megnősült. Felesége, a bécsi születésű Cecilia Henryka Agnieszka Karolina Mier három év múlva meghalt: egy fiút és egy leányt hagyva maga után.

Jan Aleksander Fredro hazatérése után fogott vígjátékok írásába. Egyfelvonásosai (*Reggeli előtt*, *Egyetlen leány*) révén Magyarországon ismertebb drámaírónak számított, mint az apja, akinek egyébként megszakításokkal, de az 1830-as évek közepétől játszották a darabjait. A kiváló művelődéstörténész és író, Kazimierz Chłędowski találóan így jellemzi Fredrót: „Sokáig elkerülte a közfigyelem, mert apja idős kort élt meg, és természetes, hogy hírnevével háttérbe szorította őt. Olest, noha már kopaszodott és fia is cseperedőben volt, még mindig ifjoncnak tartották, csak miután néhány vígjátékot írt, vált lassan egyéniséggé. Vígkedélyű, rokonszenves, kissé bohókás, könnyed, mulatozásra hajlamos, de rendes, becsületes ember, márpedig ezt nem minden arisztokrata ivadékról lehet elmondani.”

A visszaemlékezés megírásához bizonyára az is hozzájárult, hogy Fredro a szabadságharc alatt nem tudott kapcsolatot teremteni a szüleivel. A sorsáért aggódó apa, Aleksander Fredro 1849 januárjában levélben érdeklődött jó ismerősénél, a galíciai osztrák hadtest parancsnokánál, Schlik tábornoknál fia felől. Ő – dicsérve a magyar oldalon harcoló lengyel légiót – azt válaszolta, hogy értesíti, ha a hadifoglyok között

Az emlékirat a könyvhétre megjelenő „Érdek és szeretet...” *Lengyel visszaemlékezések a szabadságharcra 1848–1849* című kötetben olvasható

van. Egyébként arra kérte az apát, ha valamilyen csatornán kapcsolatot tud teremteni a fiával, bírja rá, hogy hagyja ott „az eleve veszett ügyet”. Jan Aleksander Fredro az utolsó pillanatig kitartott a „közös szabadság ügye” mellett.

A magyar szabadságharcra vonatkozó emlékirata, amelyet saját rajzaival illusztrált, az 1944-es varsói felkelés alatt a Nemzeti Könyvtár Kézirattárának anyagaként elégett. A Divéky Adorján kézírásos másolatában megmaradt részletre, amely a Magyar Országos Levéltárban az R. 31. jelzet 2. csomagjában található, Hermann Róbert hívta fel a figyelmemet. Sajnálhatjuk, hogy e kitűnő tollú dzsidás főhadnagy szabadságharcos élményeit rögzítő kézirat a német lángszórók martaléka lett. Örülhetünk, hogy Divéky Adorján egy részét megmentette számunkra.

A 2. ulánuszred főhadnagyának visszaemlékezése a magyar szabadságharcra

Az első írásomat, mely tollam alól kikerült, Neked szánom, drága jó Apám, hogy legalább ezzel bizonyítsam hálámat mindazon igyekezetedért, amelyet annyi év óta érzek oltalmazó atyai kezed részéről, s hogy legalább részben kárpótoljalak azért a szenvedésért, amelyet hosszan tartó távollétemmel okozok Neked. – Ha tehát ezen oldalakat lapozod, ne akadj fenn a Neked ajánlott dolgok reális értékelésén, mert az rossz mércéje volna hálámnak és ragaszkodásomnak, hanem azt a gondolatot tedd mérlegre, amely e lapok megírására készített, s szíved az, ami tetteimet legjobban megvilágítja Előtted.

A honvédseregben megszerzett rangom és a hadi mesterségben való jártasságom elégtelensége nem teszi lehetővé, hogy az 1848-as és 1849-es magyar hadjárat részleteit hadművészeti szempontból elemezzem, így csak azokat a benyomásaimat vázolom fel, amelyek a háború során nyomot hagytak bennem. A csatákat csak annyira írom le, amennyire részt vettem bennük, vagy a magasabb rangú és tapasztaltabb tisztek véleményeiből tájékozódhattam róluk. Azon okok taglalásával kezdem, amelyek engem a szülői ház elhagyására készítettek, és azon maroknyi lengyel honfitárs sorába állítottak, akik segítséget vittek a leghalálosabb ellenségeinkkel szemben szabadságukat kiharcoló magyaroknak.

1848 késő őszén, élve a lengyel lovasságtól kapott szabadsággal, Szüleimnél falun múltattam az időt,

ahol a néhány hónapon át tartó elképesztő politikai hangzavartól és pártoskodó viszálytól félrehúzódva pihentünk. – Életünk mindennapjai, mint általában a falusi mindennapok, vidám felszabadultságban teltek, ahogyan munkával az egymást követő napok. Apám átadta magát a gazdasági ügyeknek. Anyám¹ a háztartásnak, húgom² a leckéknek és a sétáknak, én pedig a vadászatnak. – Így persze napközben ritkán láttuk egymást, de a hosszú esték, amelyeket anyánk hálószobájában töltöttünk, kárpótoltak érte. Anya megrendült egészségi állapota miatt már este hatkor lefeküdt, míg mi körbeültük a közelében álló asztalt. Apa újságot olvasott, én és a húgom rajzoltunk, ő kedvencének, Bireknek, a kis tacsónak új vázlatát, én az aznapi vadászat valamely jelenetét vagy egy oly csata képét, amelyet képzeletben én magam vívtam. Adela kisasszony, húgom nevelőnője, a fiatal svájci hölgy vásznat varrt ki. Igen, egykettőre elrepültek az órák, míg nem a nagy falióra tizedt ütött az ebédlőben, jelezve, hogy vége a napnak, ideje nyugovóra térni.

November 2-án kezdődött az az új korszak, amelynek elbeszélésebe belefogok. Mint mindig, Anya ágyánál összegyűlve beszélünk arról, hogy a télre közelesen Lembergbe utazunk, amikor jelt adtak, hogy küldönc érkezett a szomszédban lakó nagybácsinktól, akinek utasítására csak apámnak adhatta át a levelet. E szokatlan formáság baljós érzetet keltett bennünk, mindnyájunkban, s mielőbb véget akartunk vetni a gyötrő bizonytalanságnak. A levél a következő szavakat tartalmazta: Közlöm veled, hogy Lembergben forradalom tört ki, és már reggel óta tart a harc – Henryk.

E hír már régóta várható volt, mert ki kételkedhetett abban, egyrészt látva a feltüzelt hadsereget és a hivatalnokokat, másrészt érzékelve nemzeti gárdánk tollforgókkal és ostoba göggel elegyes gyengeségét, hogy Bécs bevétele után a németek rögtön bombázni fognak, s a gárdát és a márciusi eseményekkel kiharcolt szabadság minden csíráját széttapossák, elpusztítják. – Mégis annak tudata, hogy az egyenlőtlen harc már megkezdődött, annyira letaglózott bennünket, hogy mindnyájan szinte sóbálvánnyá meredve némán álltunk egy pillanatig. Én törtem meg a hallgatást azzal, hogy közöltem Apámmal: mivel a lengyel gárda tagja vagyok, amely most a barikádon küzd, azonnal indulok Lembergbe, hogy bajtársaim-

1 Zofia z Jabłonowskich

2 Zofia Fredrówna (1838–1904)

hoz csatlakozzam. – Mindezt fennkölt lelkesedéssel közöltem, ahogyan a szívem diktálta, mit sem törődve sem a fenyegető veszéllyel, sem azokkal az akadályokkal, amelyek tervem megvalósítását gátolhatták. – Atyám abból az álláspontból közelített a dologhoz, amelyet a végigküzdött napóleoni háborúk és a megélt tapasztalatok kristályosítottak ki benne. Mialatt az én szemem előtt csak a gárda németeket megrohamozó ulánusai jelentek meg, s az, hogy én nem lehetek köztük, kétségbeeséssel töltött el, Apámban egyszeriben az egész országra leselkedő veszély tudatosodott, s unszolásomra elmondta; lehetetlenség eljutnom Lembergbe, mivel a várost e pillanatban már körbeveszi a kaszával felfegyverzett parasztok hada. De ha már, ahogy ez a levélből kiderül, kitört a forradalom, akkor elkerülhetetlen, hogy a járási székhelyeken ne kerüljön sor összetűzésre a gárda és a katonaság között. Vagyis menjek Samborba, ahová még szabad az egyetlen odavezető út.

Sietve ki akartam adni az utazás előkészítésére megfelelő utasításokat, amikor hallhatóan nagy robajjal bekanyarodott az udvarház elé egy bricska. Konstanty Morawski uraságé volt, akit perjelnek hívtak, tekintettel arra, hogy a szertartásos ünnepségeken, például névnapokon, keresztelőkön, sőt, még a lovassági lakomákon is az egymást követő kupicák mindegyikénél megőrizte tekintélyét. A művelt fiatalember az 1831-es lengyel–oros háború után falun telepedett le, ahol megnősülvén, a későbbiek során az egész környéken köztiszteletnek és közszeretnek örvendett. Ezen a késő estén Samborból hazatérőben éjszakára megállt nálunk, és csak itt szerzett tudomást a zajló eseményekről, mivel azon a vidéken, ahonnan jött, nyugalom honolt. – Apámmal beszélgetésbe mélyedve hagytam ott őt, s fölmentem a szobámba, ahol felsoroltam az én öreg Stanisławomnak, hogy miket pakoljon nekem össze, majd mindenre felkészülve megtöltöttem az összes otthon található fegyvereket.

Az emlékiratot írva, itt egy pillanatra meg kell szakítanom elbeszélésemet, hogy több teret szenteljek a hűségese Stanisław személyének leírására. Ötven év körüli magas, sovány ember volt, s megőrizte katonaság tartását, amelyet mozdulatai is mutattak. Nem csoda, hiszen tízegynéhány évig szolgált az osztrák hadseregben. Az osztrák mundér azonban nem tudta szívéből kiszorítani a szülőföldjéhez és annak egykori uraihoz való ragaszkodást. – Hazatérvén eleinte csöszként dolgozott, majd példás magatartásáért Apám

magához vette az udvarba, és néhány éve kizárólag az én szolgálatomba állította. – Mindenben ráhagyatkozhattam, de különösen akkor volt felbecsülhetetlenül oltalmazó a gondoskodása, amikor az időnként előforduló korhelykedés után, bizonytalan léptekkel tértem haza. Amikor pedig később a háborúban voltam, szegény öreg nem tudott úgy az ifjú úrról beszélni, hogy szemét el ne öntötte volna a könny.

Visszatérek kalandjaim további elbeszéléséhez. – Egy óra se telt belé, s a felpakolt bricska begördült az udvarház elé. – Meg se fordult a fejemben, hogy az anyámtól vett búcsú oly hosszú időre szól. Ő talán érezte, mert, ahogyan a kijárat ajtóhoz közeledtem, még egyszer hátrapillantva, láttam, hogy búcsúzóul keresztet rajzol a levegőbe, majd megtántorodik, és a mellette álló kanapé karfájának támaszkodik. – Annál fájdalmasabb volt az elválás, mintsem húztam volna még az időt, fejemmel intettem Morawski úrnak és hűgomnak, hogy istápolják anyámat, majd Apám ölelő karjaiból kibontakozva felugrottam a bricskába. A kocsis a lovak közé csapott, és a szülői ház rövidesen az éj sötétjébe veszett.

Most, hogy hűvös távolságtartással és józan elmével felidézem azokat a pillanatokat, nem értem, miként tudtam elhagyni a szülői házat akkor, amikor a parasztfelkelés minden pillanatban kitörhetett. Ezt csak azzal tudom magyarázni, hogy a szülői házra leselkedő veszély nem tudatosodott bennem, veszélynek csak magamat teszem ki – gondoltam szent meggyőződéssel. – Valóban, akinek nincs része nagy veszedelemben, az sohasem tudja azt felfogni, ezért gyakran azok, akik először kerülnek tűzbe, s ez nem rendíti meg őket, annak következményeit sem látva, teljesen más lélekkel mennek a következő csatába. – A veszélytudatnak ezen hiányával magyarázható az, hogy azokat a dolgokat, amelyeket csak a veteránok, így Napóleon gárdistái képesek megcselekedni, lelkesedésükkel az újoncok is el tudták érni. – Így lelki szemem előtt csak az elnyomók ellen felkelt nemzet és a városokban a katonasággal viaskodó nemzeti gárdák jelentek meg. Persze, én is osztoztam abban a hibában, amelyben szinte az egész ifjúság, amikor azt hiszi, hogy egy maroknyi lelkes és vakmerően bátor ember szembeszegülhet, s mi több, leszámolhat a jól kiképzett osztrák hadsereggel, amelyre neveletésünkönél fogva gyermekkorunk óta mély megvetéssel néztünk.

A mai napig meg vagyok győződve arról, hogy egy háromszor erősebb katonaság is megfutott volna

a mi egyetemi légiónk elől, amelyet azonban, ha néhány órán át tartja is magát, végül a túlerő legyűrte volna.

A majdani győzelmekről álmodozva trappoltunk éjszaka az átkozottul rossz úton, s hallgatásomat csak időnként szakítottam meg, hogy kocsisom csapjon a lovak közé. Koniuszki környékén járhattunk, amikor egyszer csak a bricska nekicsapódott valaminek, és nagy csattanással megfeneklett. – Egyszerre két hang hasított bele az éjszakai csendbe: „Hogy a mennydörgős mennykő csapjon beléd!” – kiáltottam: „Alighanem belesüppedt az iszapba!” – visszhangzott a válaszul az én Stefanom. Nem volt mit tenni, a tengely eltört; úgy-ahogy összekötöttük és nagy kinkeservvel elvonszolódtunk Koniuszkiba. Ott már az egész udvarházat mély álomba merülve találtuk, váratlan érkezésemre csak a kutyák ébredtek fel; vonyítózza és ugatva ugráltak körbe. Kotródjatok a helyetekre! – csapkodtam jobbra-balra a kardhüvellyel és a leoldott kardkötővel. – A visszavonulást így biztosítva jutottam el az udvarház melléképületéhez, ahol a kis Lewicki nevelője lakott. Hosszas kopogtatás után végre kezében lámpással ajtót nyitott a félig alvó, ijedtségtől félholt pedagógus. – Néhány szóval elmondtam neki váratlan jövetelem okát, és kértem, hogy Lewicki uraságékat fel ne ébresztve, teremtsen elő nekünk egy másik bricskát. Míg e bicskára átrakodták a holmimat, bementem hozzá, pipára gyújtottunk, és a németeket szidalmazva vártuk az indulás pillanatát.

További kalandok nélkül, éjfél után egy óraker hajtottunk be Samborba, ahol különféle kellemetességek vártak rám. – A sambori nemzeti gárdát ugyanolyannak képzeltem el, mint a lebergit, vagyis, hogy egyenruhás és legalább egy kis mértékben katonásan kiképzett. Mekkora volt a döbbenetem, amikor a központi strázsahelyhez közeledve egy toprongyos alakot pillantottam meg a lámpafényben, aki kardját kirántva érdes hangon rám kiáltott: „Állj! Ki vagy?” „Jóbarát!” – feleltem, s magamban arra gondoltam: „Jó, hogy nem kérdezett rá az én Stefanomra is: És az a másik kinek a barátja?” (Mint ez a lebergi örbódé előtt strázsáló zsidóval megesett.) Beléptem az őrtoronyba. De alig nyitottam meg az ajtót, oly sűrű levegő csapott az arcomba, hogy három lépést szökelltem hátra... Majd összeszedve minden bátorságomat, beléptem. – Az őrtorony, amennyire magamhoz térve felmérhettem, két förtelmes és mocskos szobából állt. Az elsőt faggyúgyertya világította meg, amelynek, mint véltem, nyers krumpliból fa-

ragott tartóját a falhoz ragasztották. – A valamiféle foyadéktól foltos asztalnál két vagy három – a legelsőhöz hasonló – polgártárs ücsörgött, s politikai diskurzusba merülve éppen akkor végeztek a második korsó sörrel. – A szalmával felszórt egyik sarokban néhány bajtárs hortyogott elképesztő alakzatot formált lábbelikben. Alighanem képzeletem szüleménye volt, de úgy láttam, hogy noha mozdulatlanul feküdtek, a szalma zizegett alattuk. – Nem akarom pontosan leírni, mit értek ezen, de aki belekóstolt a tábori életbe, könnyen kitalálhatja. – A másik sarokban öt puska és ugyanannyi kard állt.

A másik szoba valamivel rendesebbnek festett, legalábbis a fal mentén állt egy kerevet, amelynek valamikor vörös lehetett a borítóhuzata. A földön, vagyis inkább a szalmán, egy köpenyébe burkolózott ember feküdt, akiben azonnal altisztre ismertem.

Kérdésekre, hol találhatom a gárda parancsnokát, vezetőt adtak mellém, hogy megmutassa a házát. Amíg elérek hozzá, röviden be kell mutatnom a parancsnok személyét, merthogy elbeszélésemben fontos szerepet fog játszani. E parancsnok Władysław Tchorznicki úr,³ Apám hajdani bajtársa volt még a napóleoni időkből, kit nemrégiben ismertem meg odahaza nálunk. – Lengyel nemes volt – e szó igazi értelmében. – Közepes termetű, vállas, idős korához képest sovány, mintha mindig karót nyelt volna, s ez katonás tartást kölcsönzött neki. Kopaszúság; bajszát, mintha dér lepte volna be, szájförmája keresztben álló félhold, apró, de élénk szemek alatt elképesztően nagy orr, amelyet részben lovasbaleset, részben kardpárbaj okozta hatalmas sebhely osztott ketté. A sebhely a jobb szemöldökében kezdődött, érintette a szemhéjat és az arcot, majd az állában végződött. – A sebet egy, néhány héttel az itt lezajlott események előtti párbajban kapta – a nagy párbajhős hírében álló osztrák tisztől, Schaller századostól,⁴ akit a folytatódó viadal során a válla alatt elhelyezett dőfessel meg-

3 Tchorznicki, Władysław (1793–1862): a 12. ulánuszred tisztjeként részt vett Napóleon Oroszország elleni hadjáratában. 1848 áprilisától parancsnoka a sambori nemzeti gárdának, amelyet 1848 novemberében Magyarországra vezet. A gyalogosan küzdő ulánusok kitüntetik magukat a Kassa környéki és Felső-Tisza vidékén folyó harcokban. 1849 februárjától a Nyíregyházán szervezett 2. dzsidászred parancsnoka alezredesi rangban. Nyáron a közép-tiszai hadsereg lovashadosztályának parancsnoka. A katonái a szokásoknak megfelelően az alezredest is ezredesnek titulálták.

4 Schaller, Joseph Hannibal (1805–1848): 1820-ben lépett be a 30. sorgealozezredbe, 1845-ben léptették elő főhadnaggyá. 1848 februárjában átmenetileg nyugállományba helyezték. A számára végzetes párbajra 1848. augusztus 24-én került sor.

ölt. – Ennyit a Tchorznicki urat jellemző külső jegekről; jelleméről és katonai képességeiről később fogok szólni.

Az ágyban találtam, nem sokkal azelőtt fújta el a gyertyát. – Miután üdvözölt, meghallgatta a lebergi eseményekről tett jelentésemet, aztán mélyen elgondolkodott azon, mit tegyen. Végül úgy döntött, hogy a fal felé fordul, fejébe húzza a hálósipkáját, és megvárja a pontosabb híreket. Úgy vélem, az volt a legbölcsebb, amit tehetett, hogy biztos értesüléseket szerez a dolgok állásáról. – Nem akarván felfordulást okozni, lemondtam az ágyról, amit házában felajánlott, s búcsút véve tőle elmentem a fogadóba, ahová Stefan már előttem megjelent a bricskával.

Ily kalandos utazás után természetesen éhes voltam és fáradt. Jóleső érzéssel töltött el az ízletes vacsora és kényelmes ágy gondolata, de sajnós megfeledkeztem arról, hogy egy kerületi kisvárosban vagyok. Vacsora szoba se jöhetett, s ágyként is a biliárdasztalt ajánlották, amelynek nagyobb részén már egy pocakos polgártárs terpeszkedett. A többi szoba foglalt volt. Nem volt mit tennem, már-már álomba merültem e polgártárs körül, amikor egy gyanúsán erős hang, amely alvótársam nem éppen szalonképes társasági szokásairól árulkodott, magamhoz térített. – Talpra szökkentem, és bricskámhoz siettem, amelyben az éj hátralévő részét tölteni szándékoztam. – Ezen utolsó menedékhelyemen is utolért a mostoha sors néhány sambori polgártárs alakjában. – Alig hunytam le ugyanis a szememet, amikor iszonyú zajt, fegyvercsörgést és kapudörömbölést hallok: egy pillanattal később néhány pödrött bajszú nemes rontott be a pitvarba, fülére húzott kucsmával és kivont karddal. – Egyikőjük azonnal galléron ragadja a pincért és a sarokban dögönyözi, mert nem nyitott nekik elég gyorsan kaput; a másik torkaszakadtából ordítja: „Hol van Fredro polgártárs?”; társa ennél is hangosabban: „Fredro polgártárs? Szóalj meg már az Isten szerelmére!” – Hogy az ördög vinne el benneteket, de tüstént, gondolom magamban. De már mindegy: ha csak húzva az időt szólalok meg, vagy ők találnak meg később, egyre megy, kikászálódok hát a bricskából, és szemközt találok magam a vérszomjas nemesekkel. – Látván maguk előtt kívánságuk boldogtalan tárgyát, egy kissé megnyugodtak, de kérdések özönével árasztottak el. – Keveset tudtam nekik elbeszélni, s úgy véltem, hogy kíváncsiságukat lecsillapítva, nyugovóra térhetek, de búcsút kellett tőlük venni. Már-már szemembe húztam a sapkám, hogy

jó éjszakát kívánjak nekik, amikor egyiküknek eszébe jutott, hogy menjek velük az őrtoronyhoz, s az ott összegyűlt nemeseknek számoljak be a lezajlott eseményekről. Gondolatban mozgósítottam ugyan ellenük néhány ezer ördögöt, de a kényszernek engedve lemondóan velük tartottam.

Eközben az őrtorony benépesedett, s már néhány mundér is feltűnt, és az asztalon álló sárgaréz gyertyatartóban egy másik gyertya is világított. Végül valakinek az a szerencsés ötlete is támadt, hogy ablakot nyissanak, s így már egész emberi módon festett a terem belseje. – Itt aztán újból el kellett mesélnem, hogy Lembergben órák óta folyik a harc, és hogy semmi mást nem tudok. – Beszámolómrá kaptam egy karéj kenyeret és brindzát, minek elfogyasztása után letelepedtem a sarokba, és hamarosan elszunyókáltam. – Egy jótét lélek megszánt, akinek nevére már nem emlékszem, bár később velünk volt Magyarországon. Ajánlotta, hogy aludjak nála. A felkínált ágyat örömmel elfogadtam. – Megyek hát újsütetű barátommal, míg egy külvárosi, egészen rendes küllemű udvarházhoz nem érünk. – Egy különböző életkorú gyermekekkel zsúfolt szobába lépek, de ennél is nagyobb baj volt, hogy a helységet macskák is ellepték. Márpedig oly iszonyú undorom van a macskáktól, hogy a közelségüket se szenvedhetem. – Társam bement szülei szobájába, hogy elmesélje nekik a lebergi eseményeket, de alig ejtette ki a száján azt a szót, hogy forradalom, az Asszonyságon szörnyű fejfájás lett úrrá, mire a szolgálók összevissza rohanganak, a gyerekek ordítanak, a megrémült macskák a bútorokon ugrándoznak, én pedig teret akarván nyitni nekik, belelépek egy bölcsoébe, s oldalt ugorva rátaposok egy macskára, és addig hanyódtam ideoda, míg nem belezuhantam a nekem ajánlott ágyba. Egy pillanat múlva minden elcsendesedett; de ki tudta volna megszámolni, hogy e szerencsétlen éj során hányszor ütött ki a hideg veríték, amikor egy-egy macska az ágyamba szökölt.

A napfelkelte is a velük folytatott harc közben köszöntött ránk, mire gyorsan felöltöztem, megköszöntem a szíves vendéglátást, és Tchorznicki úrhoz siettem, ahol már reggelihez terített asztallal vártak rám. – Rögtön beköltöztem a házába, s ezzel a környezeti kellemetlenségek véget értek, de azt a néhány napot, amit Magyarországra való távozásom előtt Samborban töltöttem, sohasem fogom elfelejteni. Iszonyú bizonytalanság lett akkor az osztályrészünk, egyrészt el kellett viselnünk a hadsereg szekatúráját, amely

csak arra várt, hogy lemészároljon bennünket, másrészt tartanunk kellett a Sambor térségében grasszáló felfegyverzett parasztoktól. A nyugtalanságot azok az újabb és újabb dajkamesék is fokozták, amelyeket a sárga-feketék ugyanúgy terjesztettek, mint ellenkező szándékkal a mi szájhőseink. – Csak a harmadik vagy negyedik napon kaptunk biztos híreket Lemberg bombázásáról és a gárda lefegyverzéséről.

Ki gondolta volna, hogy a csapástól szabadságjogaink és reményeink mind a porba hullnak, s hogy ettől a pillanattól kezdve a parasztkaszákra támaszkodó katonai despotizmus fogja országunkat kormányozni. Nálunk akkor lett éppen mindennek vége, amikor a magyar nemzet Kossuth vezetésével Ausztria ellen mindent eldöntő harcra készült. – Kossuth emisszáriusai már két hónap óta igyekeztek minél több lengyel fiataalt megnyerni a magyar ügynek. Matczyński kapitányon,⁵ aki egy nagyobb csapat lengyellel vonult Eperjesre, és több tucat egyenként Magyarországra átkelő fiatalon kívül, a nagyobbik részt visszatartotta az a meggyőződés, hogy saját országuknak lesz szüksége szolgálatukra és áldozatukra. Ez a szempont Lemberg bombázása után már megszűnt, mi több: az utóbbi időkben kompromittálódott személyek, lett légyen szó a régi és az új emigráció tagjairól, kiknek Galíciában tartózkodniuk már tilos volt, arra kényszerültek, hogy mint megmenekülésük szalmaszálába kapaszkodjanak a magyar ügybe.

Én azok közé tartoztam, akik, amíg reménytelinek látszott a honi jövő, ellene voltam az idegenbeli katonai szolgálatnak, annál is inkább, mert úgy láttam, hogy az Ausztriával való nézetkülönbség a magyarok részéről nem megy túl az országgyűlési vitákon és veszekedéseken.

A fentebb ismertetett események után úgy éreztem, hogy elérkezett az a pillanat, amikor fiataljaink számára nem maradt más hátra, mint hogy kezdet nyújtsanak a szomszédos magyaroknak, és velük vállalt vállalva küzdjenek meg életre-halálra a közös ellenséggel.

5 Matczyński Konstanty (1815–1898): részt vesz az 1830–31-es lengyel szabadságharcban. 1848 októberében a lengyel nemzeti gárda 150 emberével érkezik Magyarországra. A november végén Aradhoz rendelt Wysocki-zászlóalj 1. századának parancsnoka. Hagyományos eszközöket (botbüntetés) alkalmazó szigorú miatt leváltják, de 1849 májusától ismét a lengyel légióban szolgál őrnagyként. A június 18-i héthársi ütközetben kitünteti magát.

A döntő lökést elhatározásomhoz ifjúkori kebelbarátommal, Kornel Szczepeńskival⁶ történt találkozásom adta. Ő vérbeli katona és remek lengyel ember volt, s lelkesedését át tudta belém plántálni. – Elhatároztuk, hogy együtt megyünk Magyarországra, s kérésre előbb a szüleimet ejtettük volna útba, hogy jóváhagyásukat elnyerjem. – Ezúttal Apáink megelőztek bennünket, akik mindketten Samborba jöttek. – Lehet, hogy ezen útjuk tette lehetővé távozásunkat, mert nem tudom, hogy anyám könnyei nem tartanak-e vissza, s akkor bizonyára én is maradtam volna. A sors másként rendelte, és jó, hogy így történt, különben én is Lembergben poshadtam volna, mint a fiatalok többsége. Így viszont egy gyönyörű háborúban vettünk részt, megannyi emberrel kötötünk ismeretséget, s ami ennél is több, részünk volt ínségben és nyomorúságban is, s mindennek köszönhetően olyan tapasztalatokra és ismeretekre tettünk szert, amelyeket egyszer még Hazánk és honfitársaink javára is hasznosítani tudunk.

Rövid kérés után mindketten engedélyt kaptunk, s a szükséges útravalóval, pénzzel és miegymással is elláttak. – A szüleimtől vett búcsút nem fogom leírni, mert azt csak az képzelheti el, akit egyszer már háborúba készülve apja megáldott és szívére ölelt.

Két nappal később könnyes szemmel és sajgó szívvel a leggyönyörűbb álmokba ringatva magam hagytuk el Sambort, s vele együtt a számomra legkedvesebb lényeket a világon. Velünk tartott Józef Czajkowski is,⁷ egy sambori fiatalember, alapjában véve jó fiú, de nyugtalan és szenvedélyes vérmérsékletű, akit csak nagy tapintattal és végtelen türelemmel lehetett elviselni. – Mindegyikünket más ennivalóval tarisznyáztak fel. [...] Nekem például az elemózsia mellé jutott egy üveg jóízű vodka. Czajkowskiak dohányja és szivarja is volt. – Fentebb elfelejtettem megemlíteni, hogy magamhoz vettem egy fiatal lovat is, amelyet pár héttel azelőtt Seweryn Drohojowski⁸ vettem, és amely

6 Szczepeński (Dołęga-Szczepeński) Kornel (1828–1900): a Lembergi Egyetem bölcsészhallgatója. 1849. márc. 16-tól hadnagy a honvédtüzérségnél, majd a légió egyik ütegének főhadnagya.

7 Czajkowski Józef (1813–?): 1848 végén és 1849 januárjában közlegényként harcolt Tchorznicki dzsidáscapatában. Később főhadnagy a 2. ulánuszredben. Kimenekülése után éveken át Petro-nević szerb miniszter lovásza. A krími háborútól kezdve részt vesz a törökországi lengyel emigráció mozgalmaiban.

8 Feltehetően Marcell Feliks Seweryn Drohojowski (1817–1909), a Czorsztyni sztarosztaság egy részének tulajdonosáról van szó, aki az újszandeci nemzeti tanács tagjaként szervezte és támogatta az önkéntesek Magyarországra utazását.

a kocsi hátuljához rögzített kötőféken különféle mutatványokra ragadtatta magát. Az utazás eddig szerencsés körülmények közt telt, a Kárpátok lábainál ért bennünket az első baleset. Gyors hegyi patakokon kellett átkelnünk, amelyeken nem volt híd. – Abonkir (merthogy így hívták a lovamat) az ilyesfajta utazáshoz túl lassúnak bizonyult, de nem makacskodott egészen addig, míg egy Tuligłowy nevű kis faluhoz nem értünk. Ott alighanem az ördög bújt belé, mert az utolsó patak közepén cöveket vert, s bárhogy fenytettük vagy édesgettük simogatással, szénával, képtelenek voltunk megmozdítani. – Kocsink első kerekei már meglehetősen a meredélyen álltak, miáltal helyzetünk szerfelett kritikussá vált. – „Ohó! Tart-sad! Az Isten szerelmére! Már késő!” Abonkir egyet rántva a kötőféken a kocsit felborította, mi pedig érett gyümölcsökként hullottunk a vízbe. – Tetszett, nem tetszett, mindnyájan elmerültünk, s noha a patak nem volt mély, amikor kibukkantunk a vízből, mindnyájunk arcát más és más grimasz torzította. – A kistermetű Szczeпаński, mint egy megtépázott kiskakas minden lehetséges nyelven káromkodott, én halálra nevettem magam, Czajkowski pedig a vízben úszó tárgyak után kapkodva a rostopczyini vodkásüveg miatt kesergett. Végre két kő közé szorulva ráakadt a szerencsétlen flaskára, pontosabban a fonatára, amely még összetartott néhány üvegdarabot. – Egy pillanattig elzékenyített ezen útítársunk balsorsa, s elhatároztuk, hogy ha egyszer majdan a légióval térünk vissza lengyel földre, ezt a helyet örök emlékeztetőül Rostopczyinnak nevezzük el. Eközben mihamarjában fogvacogva átöltözködtük, és folytattunk utunkat Tuligłowy felé.

Ott, a falu egyik uránál, a Jędrzej Dwernicki családnál finom ebéd várt ránk, amelynek látványa még Szczeпаński búval bélelt arcán is mosolyt fakasztott. Ott találkoztunk egy csapat Coboug-huszárral. A huszárok gyalog és fegyvertelenül igyekeztek hazafelé egy főhadnagy vezetésével, akinek nevét elfelejtettem.⁹ – Szép volt ezen öreg huszárok látványa, akik Hazájuk hívó szavára hazafelé tartottak: egyenruhájukon már se sast, se sárga-fekete kokárdát, se zsinórt nem láttál, mert megvetéssel letépték, várván, hogy majd nemzeti színekkel pótolják őket.

9 Galícia főhadparancsnoka, Hammerstein altábornagy, aki az elfogott huszárokat hadbíró-ság elé akarta állítani, a 8. (Coburg) huszárezred – Galiciában maradt – 64 lefegyverzett emberét végül Zólkiewből gyalog hazaküldte Magyarországra. A huszárokat, akikkel Fredro találkozott, Lukács Károly hadnagy vezette.

Ebéd után rögvest elhagytuk a Dwernicki család házát. – Alig tettünk meg két mérföldet, amikor találkoztunk egy polgártársunkkal, s kevés hiányzott ahhoz, hogy a vele való félreértést meg ne szenvedjük. Leszállt a nyirkos és sötét éjszaka, hogy két lépésnyire az ember arca és ruházata már felismerhetetlen volt. – Elhagyunk egy bricskát, amelyen két illető ült, amikor egyszer csak hirtelen azt halljuk: „Állj! Várj csak!” Valaki leugrik a magunk mögött hagyott járműről, és utánunk ered. – Oly körülmények közepette, amelyben akkor leledzettünk, az ember minden árnyékban, minden fatörzsben ellenséget lát, így az első gondolatunk az volt, hogy a kerületi biztos vagy valami efféle lehet, aki le akar bennünket tartóztatni. Megállítom a bricskát, előveszem a pisztolyom, s oly csendesen húzom fel a kakasát, hogy ne lehessen hallani a kattantást, közben csendben odasúgom Szczeпаński-nak: ha ez egy kaiserlich-königlichen, világíts a szemek közé. – Eközben lihegve odafut hozzánk egy természetes polgártárs:

„Fredro úrhoz van szerencsém?”

„Igen, uram...”

„Ha uraságod eléri Turkát, nézzen be Bogusławski úrhoz, mert ott már várnak az urakra.” „Nagyon hálás vagyok, ajánlom magam.” „Minden jót, uraságnak” – feleltem visszaeresztve a pisztoly kakasát.

„Indulj!”

„Isten magukkal!” – kiáltotta mögöttünk a becsületes nemes, akinek álmában sem jelent meg, hogy mi-csoda veszedelmes volt a határon átkelők megállítása.

Két óra múlva bekanyarodtunk Bogusławski úr udvarába. Nála ugyanúgy, mint Dwernicki úrnál, igazi ólengyel vendéglátásban volt részünk. – Nem volt oly kellem, nem volt oly óhajunk, amelyet a háziasszony vendégszeretete ki ne talált volna, mivelhogy magát a gazdát nem találtuk otthon.

Másnap, november 9. ködös és szomorú volt, szüntelenül szemerkélt az eső, s ez az egész vidéket szomorú és gyászos színekbe öltöztette, amelyeket a mi szívverésünk annál inkább is visszaadott, mert már elértünk a Kárpát-hegységet, amely pár órán belül közöttünk és hazánk, valamint családunk között akadályként tornyosul majd.

Hamarosan elértük a Kárpátok hófödte csúcsait. – Még néhány lépés, és máris magyar földet ért a lábunk. – Visszafordulva tekintetünkkel és szívünkkel még egyszer utoljára búcsút vettünk attól a földtől, amelybe születésünktől fogva belenőttünk, hogy szeressük és oltalmazzuk őt azokkal a személyekkel

együtt, akiknek emléke oly drága és fájdalmas érzelmeket keltett a lelkünkben.

Aztán azt dúdolva, hogy „Nincs még veszve Lengyelország”, bátran átléptük a magyar határt.

Uzsok, az első magyar városka, amely feltűnt előttünk, a Kárpátok lábainál fekszik. Riczkó kormánybiztos¹⁰ fogadott bennünket ott. – Első foglalatosságunk az volt, hogy családunknak és barátainknak írjunk, aztán következett a vacsora. – Bátran mondhatom, hogy a magyarok részéről fogadtatásunk őszinte volt, hogy a gulyáshúst úgy megpaprikázták, mi náluk a legnagyobb különlegesség, hogy másnap lehámlott nyelvünkéről a bőr is.

A további utazás során semmilyen különleges kalandban nem volt részünk. Valamennyiünket mindent a legnagyobb rokonszenvvel fogadták, ami nem merült ki pusztán a lengyeleket éljenző kiáltásokban (Éljen a lengyel!), hanem a házi vendéglátásban is megnyilvánult. Ungváron egy tizennégy főből álló lengyel csapatot találtunk, tagjai azzal tiszteltek meg engem, hogy legyenek a vezetőjük.

Említést kell tennem itt egy olyan kúráról, amelyet Szczepeński esetemben alkalmazott. Ehhez tudni kell, hogy egynemely helységben már felütötte fejét a kolera, és hogy Szczepeński attól a fürdőtől, amellyel bennünket Abonkir meglepett, valamiféle hasmenést kapott, míg engem heves torokfájás fogott el. – Együtt voltunk bekvártélyozva. – Egy este jövök vissza a városból, ahol több ügyet kellett elintézni, és többek között remek szilvapálinkát ittam. – Egészségesen, vidáman belépek a szobámba, ahol Szczepeńskit összegörnyedve és jajgatvahagytam. Most viszont teljesen más állapotban találtam őt; fel és alá róva a szobát pipázgatott – oly elégedett ábrázattal, amilyenek rég nem láttam. Szó szerint idézem a közöttünk lezajló párbeszédet:

„Hogy vagy? Látom felkeltél, most jobban vagy?”

„Ó, kedvesem, kincs!”

„Miféle kincs?”

„Seechoferischen Balsam.”

„Mi a fene?”

„Mondom neked, kincs. A Seechoferischen Balsam nemcsak minden betegségre jó általános gyógyszer, hanem a kolera ellen is hatásos. Nézd, ott, abban a fekete mic sodában.”

„Förtelmesség.”

10 Riczkó Lőrinc (1815–?): 1848 nyaratól az ungvári nemzetőrség századosa.

„Nem, nem förtelmesség. Nem hiszed, hihetetlenül jólesett, oly jó most a gyomromban, jó meleg. Próbáld ki!”

„Menj a pokolba!”

„Mit ártana – pár csepp a náthádra.”

„Hagyj békén.”

„Kolera van.”

„Mi – kolera?”

„Ez meg a leghatásosabb ellenszere.”

„De undorítónak látszik.”

„Semmit se kérdezz.”

„Épp most ittam szilvapálinkát.”

„Annál inkább.”

Meg akartam kérdezni, miért annál inkább, de máris megtöltötte a kanalat azzal az átkozott balzsammal, és erőnek erejével belém diktálta.

Amióta élek, ily förtelmesség nem volt a számban; sós, kesernyés, fanyar és erős, mint a tiszta szesz, úgy torkon ragadott, hogy néhányszor körbe kellett futnom a szobát, amíg egyetlen szót is ki tudtam ejteni. – Hogy gyötrelmeimnek mikor lett vége, nem tudom megmondani, az olvasóra bízom. Amikor egy kissé magamhoz tértem, megfogadtam, hogy soha az életemben Seechoferischen Balsamot a számba nem veszek, s ha Isten gyermekekkel áld meg, azokat is eltoltom tőle.

Mindaz, amit fentebb említettem, Ungváron történt, pár nappal később Kassán beértük Tchorznicki csapatát, aki negyven ember élén pár nappal azelőtt lépte át a magyar határt. Ő maga előresietett Pestre, így én Wołyński főhadnagynak¹¹ jelentettem jöttünket, aki közölte velem, hogy ideiglenesen altiszti helyet töltök be, és átadta a zsoldot, hogy osszam ki rajom katonái közt.

Nehéz elképzelni, hogy mit jelent egy szervezetlen lengyel csapat számára az előfogatokon való utazás. Állandó veszekedés, összetűzés, hol a jobb kocsiért, hol a fogadóban elköltendő ételért, este pedig a szálláshelyért; miközben a holminkat folyvást a kezünkben kellett tartani, amiről csak később szereztem tudomást, amikor a Dudziński úr által készített vadonatúj bagariacsizmámat ellopták. – Fájdalmas veszteség volt

11 Wołyński, Tadeusz (1808–?): részt vesz az 1830–1831-es lengyel szabadságharcban. Élve az amnesztiával, visszatér a Lengyel Királyságba, de 1833-ban ismét emigrációba vonul. 1848 tavaszától a sambori lovasgárda parancsnoka. 1848. dec. 16-tól főhadnagy Tchorznicki dzsídás csapatában. 1849 februárjától századosként a légió 2. ulánuszredét szervezi Nyíregyházán. A nyári hadjáratban őrnagy a közép-tiszai hadseregben.

ez számomra, mivel a természettől kapott különleges tehetségemnél fogva a cipőt sarkánál fogva elkoptatom, az utolsó pár sarkot oly kerekre tapostam, hogy azzal is bizonyítani tudnám, hogy a világ gömbölyű.

Mint minden dolognak a világon, így az előfogatokon való utazásnak is van jó és rossz oldala. Utazásunk jó oldala volt, hogy utunk során naponta nyaktörő versenyzésbe fogtunk. – A magyar paraszt, ha öt borral traktálják, az állomáshelyet elhagyva, azonnal csépelni kezdi a négyes, ötös fogatot, és vágatva előzi meg a szekereket; aztán a leghagyott is ügetésre fogja, s rövidesen vágtaiba csap át, és úgy suhanva, ahogyan csak a lovak tudnak, vágat mindaddig, amíg aztán egy szekér olyan előnyt nem nyer, hogy győztesnek ismerik el. – E versenyek során mi a kocsikon állva, vagy ülve lövöldöztünk pisztolyainkkal és duplacsövű vadászpuskáinkkal az út mentén álló legkülönfélébb tárgyakra, vagy a bennünket megelőző kocsis utasaival mértük össze kardunkat; némelyek fegyverek híján óvatosságból csibukjaikkal és botjakkal hadonásztak.

A több napig tartó örült utazás nyomán szerencsésen megérkeztük a Pesthez közel fekvő Hatvanba. Ott nagy meglepetésünkre fogadással vártak. – Be kell előbb avatnom olvasóimat, hogy mi módon szállásoltak el. – Azokat a tiszteteket és közlegényeket, akik némi pénzzel rendelkeztek, mindig a fogadókban szállásolták el, részben a saját kényelmük céljából, részben azért, hogy szegényebb bajtársainknak jusson a polgároknál biztosított ingyenes és jobb szálláshely. Azon az estén hát egy nagy ebédelőben gyűltünk össze vacsorázni, amikor hirtelen nyílik az ajtó, és a gazdag polgárok küldöttsége lépi át a küszöböt. – Magyar szokás szerint a magyar nemzet nemes szabadságharcáról szóló beszédet intéznek hozzánk, kifejezve azt, hogy segítségükre jöttünk (etc. etc.) – ezt követően az, ami az egész beszéd során a legjobb volt, engedélyünket kérik, hogy a mai vacsoránkat ők állhassák és oszthassák meg velünk. – „Egy ily udvarias invitálást sohasem szabad visszautasítani...”

Aquila János freskója (Bántornya, 1978)